

תוכן עניינים

מבוא	3
פרק 1: המוטיבים העל טבעיים האפלים שמנחים את הסיפור	5
1.1 המוטיבים העל טבעיים המרכזיים בפאוסט	5
האלוהות וכוחות שמימיים	5
ידע, מדע ותורת הנסתר	6
פרק 2: השפעתם של האלמנטים העל טבעיים על העלילה ועל הדמויות	8
2.1 דיון על השפעת של המוטיבים על העלילה של היצירה	8
השפעת האלוהות והכוחות השמימיים על העלילה	8
ההשפעות על העלילה של מוטיב ה	9
ידע, המדע ותורת הנסתר	9
2.2 דיון בהשפעה של המוטיבים על החוויה האישית של הדמויות	10
פאוסט	10
מפיסטופלס	11
וגנר	11
4. סיכום	12
5. ביבליוגרפיה	13

מבוא

"אימה גותית" הופיעה במהלך המאה השמונה עשרה בעבודותיהם של סופרים בולטים רבים. הדרמה האליזבתית עם דוקטור פאוסטוס, המכשפות במקבת והרוח בהאמלט, כל אלו מובילים לסוג של אימה ולמצב הדומה לאחיזה חזקה של ישות דמונית במוח של הקהל. אחיזה המקבלת עוצמה גדולה במיוחד בהקשר לרוח התקופה של המאה 18 שראתה את העל טבעי (והכישוף האפל) כחלק מהחיים היומיומיים. (Lovecraft, 1973 pp.23-29). תנועת ההשכלה העדיפה אידיאליזציה של ההיגיון, והסדר בעוד היצירות הגותיות דנו ברגש ובדמיון. ההשכלה הולידה תפיסה של היסטוריה כפריחה הולכת וגוברת של ידע, רציונליזציה, מדע וחופש. לעומת זאת יצירות גותיות מספקות סיפורים המאתגרים את הנרטיב של ההיסטוריה כתהליך פרוגרסיבי של התפתחות הידע (Killmeier, 2013 p.168-169). בעבודה זו ברצוני להתייחס לפאוסט על רקע ההבנה הגותית שמבקשת לערער על הדומיננטיות של הידע ולהציג לא חלופה בעזרת הרגש והפנייה לעל טבעי הפנטסטי.

בתקופתנו נהוג להתייחס לעל טבעי כסיפורי מעשיות שאינם קיימים במציאות. למרות זאת ניתן לראות כי הכישוף והאימה העל טבעית לא מעבדת מהכוח שלה והיא עדיין משפיעה בעוצמה על הקוראים והצופים (כפי שניתן לראות בסרטי אימה). אמנם אין דבר כזה קסם במציאות שלנו כפי שאנו עשויים למצוא בספרות הפנטזיה. במקום זאת, ה"קסם" במציאות מופיע דרך אשליות, טריקים של קלפים ועוד סוגים שונים של אחיזות עניים. אלו הם טריקים שנוצרו על ידי ההיגיון האנושי, ולמרות שאנו מודעים לקיומם כאשליות, אנו עדיין מחזיקים את נשימתנו כאשר אנו רואים אותם (Cahill, 2012 p.2). רגע זה של עצירת הנשימה הוא רגע של היסוס המוגדר על ידי טודורוב (Todorov) בהגדרת הפנטסטי: "פנטסטי הינו ההיסוס המתרחש על ידי אדם המכיר רק את חוקי הטבע, ומהסס כאשר הוא חווה התמודדות עם אירוע על טבעי". אבל אין צורך להתגבר ולפתור את ההיסוס הזה, במוקם יש להתמקד במקבל ההיסוס - הקורא או הקהל - להשאיר אותו עם ההיסוס ולא לנסות לפתור אותו בשבילו (Lem, 1974 p.229).

ההיסוס המתלבט בין העולם הטבעי (הממשי) והעל טבעי (הלא מציאות), מסייע להגדיר את הגבול בין עולמות אלה ואת הנתיב מאחד לשני. הקורא/צופה, בכך שהוא מהסס אינו מוכן לקבל את העל טבעי לגמרי כאמתי מצד אחד, אבל בו זמנית אינו דוחה אפשרות זו לגמרי ולכן היסוס לגבי שתי האפשרויות. חוסר הוודאות הזו מסייעת לקוראים ולדמויות לעבור בין שתי העולמות. ללא השתתפות הקורא, ללא רגע של חוסר ודאות וחציית עולמות, מטרת הנרטיב הפנטסטי תאבד. כלומר, אם הקורא אינו מהסס, הקורא לא יחווה את הנרטיב הפנטסטי (Cahill, 2012 p.2).

יש לציין כי ספרות הפנטזיה המודרנית היא ספרות ענפה המסתעפת לתוך תתי-ז'אנרים רבים, החל מפנטזיות עירוניות ועד לרומנטיקה על-טבעית. למרות ריבוי זה ההגדרה של טודורוב עדיין רלוונטית לכל ההסתעפויות הללו. גם יצירות יותר חדשות, המתרחקות מנרטיבים פנטסטיים מסורתיים, עדיין מייצרות תחושת ההיסוס מול הערעור על המציאות הראליסטית. ספרות פנטזיה מסוגלת לנצל את ההיסוס של הקורא לטובתו. חוסר הוודאות במציאות מאפשר לספרות הפנטזיה להדגיש את העולם שהקוראים באמת חיים בו. כך על ידי פרספקטיבה חיצונית וניצול כלים שונים, ספרות פנטזיה מסוגלת לחשוף אמיתות במציאות הממשית (Cahill, 2012 pp.2-3).

פרק 1: המוטיבים העל טבעיים האפלים שמנחים את הסיפור

בפרק זה אדון ואסקור מה הם המוטיבים הפנטסטיים מרכזיים המתבלטים בעלילה של המחזה פאוסט ומהווים הנחייה לקורא ולמאזין. ניתן לאפיין את הסיפור הפנטסטי ככולל אירועים בלתי ניתנים להסבר, המפרים את אשר המוכר לנו באופן על טבעי, לדוגמה נוכחות של שדים, מתים מהלכים ועוד. אירועים על טבעיים, כמו אלו, שאינם מתקיימים במציאות הופכים להיות חלק מהסיפור ומהתרחשות בו. תהליכים ספרותיים אלו מייצגים תהליכי "פקפוק" או "היסוס" בקרב הקוראים או הדמויות.

להבנתי הקסם מתקיים במחזה כאלמנט על טבעי שבעזרתו יש לבחון מושגים בעולם האמיתי. על ידי שבירת הגבולות בין העולם הטבעי והעל טבעי וחשיפת היבטים מסוימים של המציאות ניתן באמצעות הקסם להציג ואמיתות על המציאות ונושאים עכשוויים. כך הופך הפנטסטי לכוח משנה עולמות (ג'ורביץ, 2009 עמ' 28). בפאוסט הקסם הוא חלק המוטיבים החוזרים מתפקדים כאלמנטים על טבעיים שאינם מתקיימים בזיקה אחת עם חוקי הטבע במציאות, מה שמעגן את הסיפור שלפנינו כיצירה פנטסטית הבאה ללמד אותנו על המציאות עצמה.

בפרק זה אתמקד בשני עקרונות מסדרים של המוטיבים העל טבעיים בטקסט. העיקרון הראשון הוא של כוחות שמימיים (כמו אלוהים, מלאכים ושטן) אשר להם נוכחות מאוד דומיננטית במחזה. העיקרון השני הוא הניגוד בין המדע לבין האלמנטים העל טבעיים שלאורו ניתן לראות תהליך הממקם אלמנטים על טבעיים בתוך המחזה.

1.1 המוטיבים העל טבעיים המרכזיים בפאוסט.

האלוהות וכוחות שמימיים

אחת הדרכים החזקות שבהן מופיע העל טבעי בסיפור הוא דרך הנוכחות של ישויות אלוהיות ושמיימיות בסיפור. המחזה פאוסט נפתח בשיחה בין אלוהים לארבעת משרתיו רפאל, גבריאל, מיכאל ומפיסטופלס. רפאל, גבריאל ומיכאל הם כולם מלאכים שמימיים המדברים בשבחי הבריאה של האל: רפאל משבח את השמש, גבריאל משבח את "מלוא הדרה של האדמה" וכיצד הנהרות והים משקפים את כוחה של האלוהות, מיכאל מדבר על זעם הבריאה ועל הסערות והברקים. לעומת שלושת המלאכים הללו מפיסטופלס אינו מציג את שבחי האל אלא מתאר כיצד בני אדם מייסרים את עצמם. מפיסטופלס מתייחס לאנושות כ"חגב" שמעולם לא עזב את הדשא ואשר משפשף את אפו בחוסר מעש (Childs, 2015 p.28). אלוהים לא מבין מדוע מפיסטופלס רואה רק את הדברים השליליים ומפיסטופלס עונה שהוא רק מצביע על הדברים שהם בסיס האנושות ושהמצב כל כך גרוע שהוא מרחם על מצוקת האנושות.

לאחר מכן שואל אלוהים את מפיסטופלס אם הוא יודע על משרתו פאוסט. מפיסטופלס עונה שהוא יודע על שפאוסט והאל מבטיח לו שפאוסט לעולם לא יעזוב את שירותו של אלוהים. מפיסטופלס טוען שאלוהים בסוף יאבד את פאוסט ומציע לו להמר על זה. אלוהים מסכים להימור כשהוא בטוח שבסופו של דבר פאוסט יהיה משרת אמיתי וטוב. ניתן לראות כי לאל, למלכים וכמובן לשטן יש נוכחות חזקה מאוד במחזה. כלומר הכוחות העל טבעיים השמימיים הם מוטיב שמלווה את כל העלילה ואף גורם לתנועה שלה מההתחלה ע"י ההימור בין אלוהים למפיסטופלס.